

УДК 343.97:343.91-053.6

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.36.08>

Кончаковська В. В., Макарова О. В.

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ ПОВЕДІНКИ У НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті йдеться про визначальну роль сім'ї у вихованні дитини, профілактиці правового нігілізму і формуванні злочинної поведінки у підлітків. Розглянуто особливості соціалізації дитини в сім'ї, а також фактори, які впливають на формування криміногенної поведінки неповнолітніх. Визначено основні недоліки сімейного виховання, проаналізовано статистику злочинності серед неповнолітніх за останні десять років.

Розглядається проблема сімейного неблагополуччя як основної причини, яка впливає на поведінку неповнолітнього. Крім того, виділено такі причини формування протиправної поведінки неповнолітніх, як: вплив найближчого оточення (друзі, школа, сусіди, знайомі), потреба в самоствердженні, надмірна опіка, вплив засобів масової інформації, недоліки шкільного виховання, надлишок відеоігор та безконтрольне проведення часу за комп'ютером, смартфоном, у соціальних мережах.

Важливим є вплив батьківського виховання та найближчого оточення на виховання дитини, її соціалізацію та формування правової спрямованості, з одного боку. З іншого – несприятлива обстановка в сім'ї, негативні приклади переймаються дитиною, переносяться у свідому поведінку і сприймаються як норма.

Недостатня увага, надмірний контроль, недовіра до дитини з боку батьків відштовхує дітей від них, втрачається довіра, почуття безпеки, дружби, що в сукупності негативним чином відображається на вихованні та поведінці зокрема.

На основі офіційної статистики констатовано, що за останні 10 років спостерігається зменшення чисельності зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (зокрема, з 2012 р. до 2020 р. приблизно у 3,5 рази: із 14,5 тис. до 4 тис. зафіксованих випадків).

Запропонована модель поведінки вчителів у разі виявлення проблем у дитячому колективі з метою недопущення посягання на права, свободу, честь, гідність, законні інтереси неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітній, насильство, жорстокість, детермінанти злочинності, соціалізація, злочин, причини.

Постановка проблеми. Проблема сімейного неблагополуччя, в тому числі як чинника злочинності неповнолітніх, сьогодні є об'єктом дослідження не лише кримінологів, а й психологів, педагогів, які в межах своєї професійної діяльності виконують виховну функцію, займаються профілактикою та корекцією аморальної і протиправної поведінки. Кримінологи, досліджуючи поведінку неповнолітніх, намагаються зрозуміти та виокремити причини й умови протиправної та аморальної поведінки. Зрозуміло, що, шукаючи відповіді щодо детермінант такої поведінки, цілком виправдано їх досліджувати у взаємозв'язку зі змінами та станом соціальної й економічної ситуації в державі. Адже саме ці чинники, поряд із політичними, впливають на добробут, дохід, розвиток усіх сфер суспільного життя й виховання дітей.

Динаміка злочинності в державі є мірилом правильно спланованої роботи на державному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Говорячи про формування проявів протиправної поведінки, які в подальшому можуть призвести до вчинення злочинів неповнолітніми, серед основних факторів виділимо негативний вплив сімейного виховання, вплив найближчого оточення дитини (друзі, школа, сусіди, знайомі). Адже саме із сім'ї починається соціалізація дитини. Хоча не секрет, що соціалізація триває все життя, проте фундамент поведінки, розуміння моральних норм у суспільстві закладається саме в ранньому дитинстві.

Досить багато факторів можуть стати причиною формування соціально негативної поведінки, інколи злочинної. Поряд із сімейним і найближчим оточенням виділяють вплив засобів масової інформації, недоліки шкільного і побутового виховання. Тож підкреслимо, що несприятлива обстановка в сім'ї, негативні приклади переймаються дитиною, переносяться у свідому поведінку і сприймаються як норма. Адже дитина через недостатньо сформовану систему

цінностей сприймає світ і бере приклад із найближчого оточення. Тому так важливо донести цінність людського життя, здоров'я, правила правомірної поведінки в соціумі, заборону посягання на честь і гідність та розуміння людини як найвищої соціальної цінності. Крім того, усвідомлення дитиною принципу рівності всіх, поваги до честі й гідності людини дозволить протидіяти такому, на жаль, нині розповсюдженому явищу, як жорстокість і насильство в дитячому колективі, в тому числі шкільному, а в подальшому житті зможе стати профілактикою сімейного насильства.

Перш ніж перейти безпосередньо до викладу матеріалу, відзначимо, що проблемами, пов'язаними з дослідженням злочинності неповнолітніх, займаються досить багато науковців і практиків. Тема дійсно актуальна, тому інтерес до неї є зрозумілим. Серед науковців відзначаємо роботи В.Д. Водніка, В. Голина, С. Козлюк, Т. Слуцької.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядали у своїх дисертаційних роботах такі науковці, як Н.В. Кідіна («Кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні», Київ, 2021), О.М. Ситнік («Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні», Харків, 2018).

Метою дослідження є теоретичне узагальнення факторів, які впливають на формування злочинної поведінки серед неповнолітніх, із метою профілактики насильства і жорстокості в дитячому колективі.

Виклад основного матеріалу. Поглянемо на динаміку злочинності серед неповнолітніх: за останні 10 років можемо спостерігати зменшення чисельності зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (2010 р. – 17342, 2011 р. – 17846, 2012 р. – 14238, 2013 р. – 8781, 2014 р. – 7467, 2015 р. – 7171, 2016 р. – 5230, 2017 р. – 5608, 2018 р. – 4750, 2019 р. – 4088, 2020 р. – 4019). Частка злочинів, що вчиняються дітьми, у структурі всієї злочинності в середньому становить до 8%) [1, с. 1]. Тож можемо констатувати непогану роботу державних органів, фахових спеціалістів та, зокрема, сім'ї з роботи із профілактики злочинності серед неповнолітніх. Проте викликають занепокоєння зміни у структурі злочинності неповнолітніх, мотиви вчинення такими особами злочинів [2, с. 3].

Е. Дюркгейм писав: «Злочинність – нормальне явище, тому що суспільство без злочинності немислиме. Головне, щоб її рівень не перевищував норми. Ненормально, коли цей рівень надто падає». Цілком із цим погоджуємося і не намагаємося розробити стратегію, щоби повністю позбутися вчинення досліджуваних видів злочинів [3, с. 149].

З 2012 р. до 2020 р. злочинність серед неповнолітніх зменшилася приблизно у 3,5 раза: із 14,5 тис. до 4 тис. зафіксованих випадків. Якщо ж говорити про два останні роки, то кількість таких порушень знизилася майже на 15%: із 4750 випадків у 2018 р. до 4088 випадків у 2019 р. [4].

Людина не народжується особою, а стає нею у процесі свого розвитку, входження в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, ідей, поглядів, норм моралі і звичок, поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне обличчя, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця, яка формується поступово. Погоджуємося з більшістю вітчизняних кримінологів, які вважають, що немає людей, приречених на вчинення злочинів, злочинцями вони стають внаслідок дефектів їх соціалізації [5, с. 46].

До основних причин, які зумовлюють злочинність неповнолітніх, належить: негативний вплив у сім'ї (тривала бездоглядність; зайва опіка і строгість; конфліктні сімейні стосунки), сфера негативного проведення дозвілля (у неповнолітніх правопорушників саме беззмістовне, бездіяльне проведення вільного часу в групі однолітків або старших товаришів разом із пляшкою спиртного, цигарками призводить до того, що такий спосіб життя стає звичкою, потім формує відповідні потреби), потреба у самоствердженні, вплив засобів масової інформації (Інтернет, телебачення, газети, радіо) [6]. Вважаємо, що сюди також можна віднести надмірну опіку. Адже недостатня увага, надмірний контроль, недовіра до дитини з боку батьків відштовхує дітей від них, втрачається довіра, почуття безпеки, дружби. Дитина замикається і шукає підтримки, розуміння та сприйняття її поза сім'єю. На жаль, не завжди знаходить друзів, які соціально і право-

мірно орієнтовані. І тут виникає конфлікт. Зрозуміло, що несформована психологічно дитина в межах свого віку, опинившись у конкретній життєвій ситуації під впливом багатьох факторів, не застрахована від того, що відбудеться злочинний прояв, тобто спрацює механізм злочинної поведінки. Вважаємо, що вплив батьківського виховання та найближчого оточення відіграє чи не найважливішу роль у формуванні правової спрямованості дитини та її соціалізації.

У повсякденному житті доволі часто можна почути такі поняття, як «неблагополучна сім'я», «малозабезпечені сім'ї», «недоглянуті діти». Більшість психологів, кримінологів, соціальних працівників приходять до єдиної думки, що діти з таких сімей, яким не приділяється достатньо уваги з боку батьків або осіб, які їх замінюють, більше схильні до вчинення правопорушень, порушення норм права та моралі.

Роль сім'ї у вихованні дитини неможливо переоцінити. Саме сім'я є першим природним середовищем, у якому відбувається становлення і розвиток особистості дитини, формування системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтирів [7, с. 190].

Психологи виділяють ще й соціально занедбаних дітей, які, маючи повну родину, не відчують батьківського піклування, уваги. Досить часто заклопотані батьки, йдучи на роботу або залишаючи дітей на виховання няням, забувають, що для малят любов, увага, спільні ігри є фундаментом у формуванні особистості. Тож логічно згадати про наступну причину формування у дітей неправомірної поведінки – вплив засобів масової інформації. На нашу думку, доречніше сказати «надлишок» відеоігр, незрозумілих та абсурдних коротких роликів у соціальних мережах, безконтрольне проведення часу за комп'ютером, смартфоном, у соціальних мережах (для дітей молодшого шкільного віку). В силу незавершеності фізичного розвитку, психологічних властивостей діти нездатні правильно зрозуміти ту чи іншу інформацію, а безконтрольний перегляд відео, телебачення може спричинити психологічну шкоду здоров'ю дитини та стати причиною неправомірної поведінки в тій чи іншій конкретній життєвій ситуації.

Особливо загрозливим у цьому розумінні є вік від 4 до 15 років – вік формування соціальності, коли людина вчиться відчувати інших, спілкуватися з іншими людьми. Якщо підліток «спілкується» з машиною, входить в ілюзорний світ – це відхід від реалій життя. Дуже часто підліткам спілкування з комп'ютером, який не образить і не образиться, замінює спілкування спочатку з однолітками, а пізніше – взагалі з іншими людьми [8].

Ми навели приклади, які, на нашу думку, є найбільш значущими причинами формування негативних соціально-психологічних властивостей особи та формування криміногенної мотивації неповнолітнього, які в певній ситуації можуть призвести до вчинення злочину.

Іншою, не менш вагомою, причиною вчинення протиправних діянь неповнолітніми є підбурювання з боку дорослих. Не секрет, що діти є довірливими, до них можна легко ввійти в довіру, в силу невеликого життєвого досвіду вони можуть не розпізнати людей, які обманом вчиняють з допомогою дитини протиправні дії. На жаль, досить велика кількість злочинів залишається латентними. Причини можуть бути різні: недовіра до правоохоронних органів, сором, недовіра до батьків або страх перед батьківським покаранням.

За даними прокуратури, кількість правопорушень проти дітей зросла майже на 20% у 2020 р. проти 2019 р. Понад 5,2 тис. дітей постраждали від злочинів. На 37% зросла кількість дітей, які постраждали від насильницьких дій сексуального характеру, зокрема згвалтування [9].

Висновки. Підводячи підсумки, слід згадати італійського мислителя, філософа, юриста Ч. Беккарія, який вважав, що злочинність можна ліквідувати шляхом створення хороших, зрозумілих законів і просвітництва, виховання людей [3, с. 149]. Зазначимо, що в цьому аспекті вирішальними, на нашу думку, у профілактиці злочинності неповнолітніх та профілактиці формування протиправної поведінки у дітей є тісний взаємозв'язок і спілкування в колі сім'ї та правове виховання. Крім того, величезну роль мають відіграти школа, зокрема вчителі та психологи, які мають тісно взаємодіяти з батьками з метою підтримки правового виховання та запобігання розповсюдженню насильства й жорстокості. Вчителі мають вміти знаходити підхід до учнів, сприяти вирішенню та налагодженню відносин у колективі. Досить важливим є також уміння вчителя виявляти детермінанти жорстокості у поведінці дітей та відповідним чином реагувати з метою недопущення негативних наслідків.

Використана література:

1. Кідіна Н.В. Кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» ; Національна академія внутрішніх справ . Київ, 2021. 20 с.
2. Кідіна Н.В. Кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 258 с.
3. Кончаковська В.В. Примушування давати показання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 244 с.
4. Козлюк С. Обійти юність за ґратами. *Матеріал друкованого видання.* № 29 (661). 2020. URL: <https://tyzhden.ua/Society/245689> (дата звернення: 11.11.2021).
5. Кончаковська В. Особа злочинця у злочинах, що містять ознаки катування. *Вісник Академії адвокатури України.* 2009. № 3 (16). С. 46–51.
6. Шевчук Ю. Причини правопорушень серед дітей та відповідальність за їх скоєння. 2020. URL: <https://gorodyshe.gr.org.ua/prychyny-pravoporushen-sered-ditej-ta-vidpovidalnist-za-yih-skoeyennya/> (дата звернення: 11.11.2021).
7. Макарова О.В. Сім'я як основний інститут правової соціалізації дитини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Економіка і право.* Серія № 18. Вип. 25. 2014. С. 190–194.
8. Про наслідки використання електронної техніки для розвитку здібностей дитини. URL: http://gymnasium83.edu.kh.ua/psihologichna_sluzhba_gimnazii/vam_lyublyachi_batjki/pro_naslidki_vikoristannya_elektronnih_tehnichnih_priladiv_dlya_rozvitku_ditej/ (дата звернення: 11.11.2021).
9. Прокуратура створить канали довіри в соцмережах для неповнолітніх. 2021. URL: <https://suspilne.media/110685-prokuratura-stvorit-kanali-doviri-v-socmerezah-dla-nepovnolitnih/> (дата звернення: 11.11.2021).

References:

1. Kidina, N.V. (2021). Kryminolohichni zasady indyvidualizatsii pokarannia nepovnolitnikh v Ukraini. [Principles of criminology of individualization of punishment of minor are in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. «Kryriminalne pravo ta kryminolohiia; kryriminalno-vykonavche pravo» ; Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav . Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
2. Kidina, N.V. (2021). Kryminolohichni zasady indyvidualizatsii pokarannia nepovnolitnikh v Ukraini. [Principles of criminology of individualization of punishment of minor are in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 258 s. [in Ukrainian].
3. Konchakovska, V.V. (2010). Prymushuvannia davaty pokazannia: kryriminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty. [Compulsion to give a testimony : criminal and legal and criminology aspects] : dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 244 s. [in Ukrainian].
4. Kozliuk, S. (2020). Obiity yunist za hratamy. [To go round youth behind bars]. Material drukovanoho vydannia. № 29 (661). 2020. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/Society/245689> [in Ukrainian].
5. Konchakovska, V. (2009). Osoba zlochyntsia u zlochynakh, shcho mistiat oznaky katuvannia. [The identity of the offevder in crimes that are signs of torture]. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, № 3 (16). S. 46-51 [in Ukrainian].
6. Shevchuk, Yu. (2020). Prychyny pravoporushen sered ditei ta vidpovidalnist za yikh skoiennia. [Causes of offenses among children and responsibility for their commision]. Retrieved from: <https://gorodyshe.gr.org.ua/prychyny-pravoporushen-sered-ditej-ta-vidpovidalnist-za-yih-skoeyennya/> [in Ukrainian].
7. Makarova, O.V. (2014). Simia yak osnovnyi instytut pravovoi sotsializatsii dytyny. [Family as basic institute of legal socialization of child]. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Ekonomika i parvo, Seriia № 18. Vyp. 25. S. 190–194 [in Ukrainian].
8. Pro naslidky vykorystannia elektronnoi tekhniky dlia rozvytku zdibnostei dytyny. [About the consequences of the use of electronic technique for developing flairs of child]. Retrieved from: http://gymnasium83.edu.kh.ua/psihologichna_sluzhba_gimnazii/vam_lyublyachi_batjki/pro_naslidki_vikoristannya_elektronnih_tehnichnih_priladiv_dlya_rozvitku_ditej/ [in Ukrainian].
9. Prokuratura stvoryt kanaly doviry v sotsmerezakh dlia nepovnolitnikh. 2021. [The office of public prosecutor will create the channels of trust in TV for minor]. Retrieved from: <https://suspilne.media/110685-prokuratura-stvorit-kanali-doviri-v-socmerezah-dla-nepovnolitnih/> [in Ukrainian].

Konchakovska V. V., Makarova O. V. Reasons for the formation of criminogenic behavior in minors

The article deals with the decisive role of the family in the upbringing of the child, the prevention of legal nihilism and the formation of criminal behavior in adolescents. The peculiarities of socialization of the child in the family are considered, as well as factors that influence the formation of criminogenic behavior of minors. The main disadvantages of family education are determined, crime statistics are analyzed among the minors over the past ten years.

The problem of family disadvantages is considered as a basic cause that affects the behavior of a minor. In addition, the following reasons for the formation of unlawful behavior of minors are allocated: the influence of the nearest environment (friends, school, neighbors, familiar), need for self-affirmation, excessive burns, mass media, disadvantages of school education, surplus video games and uncontrolled pastime for the computer Uther, smartphone, social networks.

Inexpensive is the influence of parental education and closest environment in the education of a child, its socialization and formation of legal orientation, on one side. From another - an unfavorable situation in the family, negative examples are concerned with a child and are transferred to conscious behavior and perceived as a norm.

Insufficient attention, excessive control, distrust of the child from parents, repels children from them, there is a trust, a sense of security, friendship, which in combination in a negative way is reflected in education and behavior, in particular.

On the basis of official statistics, it is stated that over the past 10 years there has been a decrease in the number of registered criminal offenses committed by minors (in particular from 2012 to 2020 by about 3.5 times: from 14.5 thousand to 4 thousand fixed cases).

The proposed model of teacher behavior in case of identification of problems in the children's team in order to prevent the attack on rights, freedom, honor, dignity, lawful interests of minors.

Key words: *minor, violence, cruelty, reasons and terms of criminality, socialization, crime, reasons.*